

Էմմա Ստեփանյան

ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՅ «ԱՐԱՔՍ» ՀԱՆՐԵՍԱԸ (1905-1907 ԹԹ.)

Բանալի բառեր- Ամերիկահայ պարբերական մամուլ, գաղթօջախի ազգային, հասարակական-քաղաքական կյանք, ազգային-ազատագրական պայքար

1905 թ. հոկտեմբերի 28-ին Բոստոնում լույս տեսավ «Արաքս» ազգային, գրական, քաղաքական շաբաթաթերթի առաջին համարը: Խմբագիրն էր հասարակական-քաղաքական գործիչ, լրագրող, պատմաբան, արևելագետ պրոֆեսոր Զովհաննես Զակոբյանը (Վարդ Շահենի)¹:

Զովհաննես Զակոբյանը ծնվել է 1876 թ. օգոստոսի 16-ին Վանում²: Տարրական կրթությունը ստացել է տեղի Զայնկույսների դպրոցում, ապա սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, որը ավարտելուց հետո որպես ուսուցիչ աշխատել է Թավրիզում: 1899 թ. մեկնել է ԱՄՆ, սովորել Վիսկոնսինի (Նյու Յորք) համալսարանի պատմության ֆակուլտետում, որը գերազանց գնահատականներով ավարտել է 1904 թ.: 1905 թ. պաշտպանել է «Յայերի եւ ֆրանկների հարաբերութիւնները Լեւոն 2-րդի իշխանութեան օրոք 1186-1219 թթ.» թեմայով ատենախոսություն և ստացել գիտական աստիճան ու պրոֆեսորի կոչում: Ձբաղվել է խմբագրական և հասարակական ակտիվ գործունեությամբ: 1899 թ. Բոստոնում խմբագրել է «Չայն հայրենյաց» թերթը, ապա 1905-1907 թթ. հրատարակել է «Արաքսը»: 1906 թ. ընտրվել է Զայ բարեգործական ընդհանուր միության վարչության անդամ: 1908 թ. նաև Արմենական կուսակցության անդամ էր: 1908 թ. օսմանյան սահմանադրության հռչակումից հետո վերադառնում է Կ.Պոլիս, աշխատում է որպես ուսուցիչ: 1911-1912 թթ. երգրումի Սանասարյան վարժարանի տեսուչն էր: 1915 թ. Զ. Զակոբյանն անցնում է Ռումինիա, այնտեղից էլ Ռուսաստան և Զյուսիսային Կովկասում զբաղվում հայ գաղթականների տեղավորման և խնամքի գործերով: Լինում է նաև Թիֆլիսում: 1918 թ. վերադառնում է Կ.Պոլիս, աշխատակցում «Բիւզանդիոն» և այլ թերթերի, ապա 1921-ին մեկնում Եգիպտոս, որտեղ խմբագրում է «Արև» օրաթերթը: 1927 թ. խորհրդային կառավարության հրավերով գալիս է Զայաստան և դասախոսում է Երևանի պետական համալսարանում: Աշխատել է որպես Մելքոնյան ֆոնդի լիազոր ներկայացուցիչ: Այդ ֆոնդի միջոցներով էլ Զ. Զակոբյանը կառուցում է Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանի շենքը, Երևանի պետական համալսարանի աստղադիտարանը, տպարանը և հրատարակչությունը, հրատարակում հայ գիտնականների քսանից ավելի աշխատություններ և այլն: Շատ ավելի մեծ կլիներ ազգօգուտ այս ձեռնարկների թիվը, եթե 1937 թ. հունիսին Զ. Զակոբյանը մի շարք ծանր մեղադրանքներով չձերբակալվեր և 1938 թ. հուլիսի 18-ին չդատապարտվեր գնդակահարության:

Զովհ. Զակոբյանը գրել է պատմագիտական մի շարք աշխատություններ՝ «Յայերի ու ֆրանկների հարաբերութիւնները Լևոն II-ի իշխանութեան օրոք 1186-1219 թթ.» (1905), «Ազգերի պատմութիւն» երեք հատորով (1912), «Գերման դաւը Կովկասի մէջ» (1917), «Թուրքիան գերման ճանկերուն մէջ» (1918), «Ուղեգրութիւններ» փաստաթղթերի ժողովածուի երկու հատորը (նախատեսված էր հրատարակել տասը հատոր) և այլն:

Բոստոնում որպես շաբաթաթերթ հրատարակվելով մինչև 1906 թ. սեպտեմբերի 22-ը (թիվ 46)՝ «Արաքսը» տեղափոխվում է Նյու Յորք և 1907 թ. հունվարից շարունակվում է արդեն որպես հասարակական, պատմական, քաղաքական ամսագիր: Թիվ 46-ում

¹ Զովհ. Զակոբյանը Վարդ Շահենի ծածկանունով ստորագրում էր իր եղբայր Շահենի հիշատակը հավերժացնելու նպատակով, որը 1892 թ. ձերբակալվել և մահապատժի էր ենթարկվել թուրքական իշխանությունների կողմից (տես Ա. Զամբարյան, Զայ հասարակական-քաղաքական միտքը արևմտահայության ազատագրության ուղիների մասին, XIX դարի վերջ-XX դարի սկիզբ, Երևան, 1990, էջ 169):

² Զովհ. Զակոբյանի մասին կենսագրական հիմնական տվյալները վերցված են Ա. Զամբարյանի նշված աշխատությունից (էջ 168), Գ. Ստեփանյանի «Կենսագրական բառարանից», հ. Բ., Երևան, 1981, էջ 146, Ա. Ղարիբջանյանի «Վավերագրեր պրոֆեսոր Զովհաննես Զակոբյանի մասին» («Չանդես Երևանի Զամալսարանի», 1997, № 1, էջ 57-58) և «Պատմագիտության նվիրյալն ու հասարակական գործիչը» («Ազգ», Երևան, 15 ապրիլ 1997) աշխատություններից:

տպագրված խմբագրական ազդը այդ փոփոխությունները պատճառաբանում էր նյութական դժվարություններով: Թերևս միջոցների սղությունը և տեղափոխման հետ կապված որոշ հանգամանքներն էին պատճառը, որ «Արաքսը» 1906 թ. հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին լույս չի տեսնում, իսկ 1907-ին, երեք համար որպես ամսագիր հրատարակվելուց հետո, դադարում է: Շաբաթաթերթի հրատարակության կազմակերպման աշխատանքներին մեծապես աջակցում է ամերիկահայ թեմի առաջնորդ Յովսեփ արքեպիսկոպոս Սարաճյանը: Առաջնորդի նյութական և բարոյական հովանավորությունն էր վայելում «Արաքսը» նաև իր գոյության ողջ ընթացքում: Սակայն 1906-1907 թթ. գաղթօջախում որոշ խմբավորումների կողմից առաջնորդի դեմ ծայր առած պայքարը, որ հանգեցրեց արքեպիսկոպոս Սարաճյանի հրաժարականին և ԱՄՆ-ից հեռանալուն, ըստ էության, բացասաբար անդրադարձավ նաև «Արաքսի» հրատարակության գործի վրա:

«Արաքսին» աշխատակցել են Վ. Շահենին (Յ. Յ.), Միքայել Նաթանյանը, Արփիար Արփիարյանը, Յովհաննես Արշակունին, Ալիս Սթոուն Բլեքուելը, Գարմանը, Լիոն, Երոսը և ուրիշներ:

Շաբաթաթերթի ստեղծման նպատակները և ուղղությունը մի քանի խոսքով ներկայացված են «Մեր ուղղությունը» ծրագրային հոդվածում, որտեղ խմբագիրը գրում էր. «Ձեռնարկելով «Արաքս» շաբաթաթերթի հրատարակութեան, մեր նպատակն է նուիրուիլ մասնաւորապէս Ամերիկայի հայ գաղթականութեան մտաւոր ու բարոյական զարգացման գործին: Սորվիլ ու սորվեցնել այն, ինչ որ ճշմարիտ է, այն, ինչ որ իրական է, այն, ինչ որ միտքը կը կրթէ ու սիրտը կազնուացնէ և այն, ինչ որ գիտակցութիւնն կուտայ Մայր Յայրենիքի ներկայ իրական վիճակին վրայ ու օտարութեան մէջ մաշող հայը կը կապէ իր հայրենի տան հետ և անոր կը ներշնչի հայրենասիրութեան ու հայրենիքի նուիրագործման իտեալը»¹: Խմբագրությունը խոստանում էր պարբերաբար անդրադառնալ հայ ազգային կազմակերպությունների (եկեղեցական, կրթական, հեղափոխական և այլն) գործունեությանը, «մատնանիշ ընելու անոնց պահանջները ու ցուցնելու անոնց առաւելութիւններն ու թերութիւնները», քանի որ հավատում էր, որ «հայ ազգին միջավայրը, հայուն կեանքն ու յոյսը անոր կազմակերպութեանց մէջ կ'ապրին»²: «Արաքսը» ժխտում էր նաև որևէ կուսակցության պատկանելը, ինչպես նաև որևէ կազմակերպության անունից խոսելու հնարավոր մեղադրանքները: «Մեր ուրոյն գաղափարներն ու տեսութիւններն ունենալով հանդերձ այս թերթը չի պատկանիր որ եւ է կուսակցութեան: ... Մենք մեր տեսութեան մէջ պիտի ըլլանք անկախ ու անկողմնակալ: Պիտի գնահատենք ու քաջալերենք այն, ինչ որ օգտակար է ու ճշմարիտ եւ չպիտի վարանինք քննադատել այն, ինչ որ սխալ է...»³, - խոստանում էր խմբագրությունը:

Յովհ. Յակոբյանի և նրա հրատարակած «Արաքս» պարբերականի գործունեությանը անդրադարձել է Ա. Յամբարյանն իր «Յայ հասարակական-քաղաքական միտքը արևմտահայության ազատագրության ուղիների մասին» աշխատության մեջ⁴: Խմբագիր Յովհ. Յակոբյանի գաղափարական-քաղաքական հայացքների որոշ նմանությունը արմենականների տեսակետներին Ա. Յամբարյանին հիմք է տվել պարբերաթերթը համարելու արմենականների Ամերիկայի մասնաճյուղի օրգան: Սակայն, ինչպես տեսանք վերևում, իր ծրագրային առաջնորդողում թերթը հայտարարում էր իր անկուսակցական լինելու հանգամանքի մասին: Ա. Յամբարյանն ինքն էլ նշում էր արմենականների գաղափարախոսության հետ «Արաքսի» հայացքների և՛ համանմանությունները, և՛ էական տարբերությունները, որոնք, բնականաբար, կբացակայեին, եթե այն կուսակցական օրգան լիներ: Նշենք նաև, որ ժամանակակից պարբերական մամուլը, հասարակական գործիչները և ուսումնասիրողները երբևէ «Արաքսը» չեն դիտել որպես կուսակցական օրգան: Բացի այդ, արքեպս. Սարաճյանի նյութական և բարոյական աջակցությունից զրկվելուց հետո շաբաթաթերթի խափանումը ևս վկայում է նրա մասնավոր ձեռնարկ լինելու մասին:

¹ «Արաքս», 1905, թիվ 1, էջ 1:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 2:

⁴ Ա. Յամբարյան, նշվ. աշխ., էջ 168-177:

«Արաքսի» բարձրագրած հիմնական թեման Հայկական հարցին և Հայ դատի լուծման ուղիներին նվիրված խնդիրների քննարկումն էր: Դրանց առնչվող շատ այլ հարցերի մասին շաբաթաթերթը տպագրել է բազմաթիվ հոդվածներ և արտահայտել իր ուրույն տեսակետը: 1905-1906 թթ. «Արաքսը» տպագրեց Վ. Շահենիի «Երեկ, այսօր, վաղը» հոդվածաշարը (թիվ 6-11), որը հանգամանորեն վեր է լուծում Հայկական հարցի ծագման (սկսած Բեռլինի վեհաժողովից) և զարգացման պատմությունը, ժամանակի քաղաքական իրադրությունը և հայ ժողովրդի սպասելիքները ապագայից: Այս հոդվածաշարը արժեքավոր է նաև այն տեսակետից, որ սպառնիչ կերպով լուսաբանում է խմբագրի և շաբաթաթերթի հայացքները, ըմբռնումները Հայկական հարցի և նրա լուծման ուղիների վերաբերյալ: Հայ ազատագրական շարժման պատմության սկզբնավորությանն անդրադառնալով՝ հեղինակը խոսում է նաև «մտաւորական յեղափոխութեան» մասին, որը, ցավոք, չշարունակվեց և չծավալվեց: Նշելով այդ երևույթի օբյեկտիվ պատճառները՝ շաբաթաթերթը գրում էր. «Եթէ 1877-ին Ռուս-թրքական պատերազմն ու Պալքանեան ազգերու ազատութիւնը տեղի չունենար, մեր ազգային գործնական յեղափոխութիւնը, ճիշտ է, պիտի գար անհրաժեշտօրէն՝ բայց ան պիտի ըլլար *աւելի խոհուն, չափուած, գործնական ու ժողովրդական*»¹: Հեղինակի համոզմունքն է, որ Հայաստանում հայ ազատագրական շարժումը պարզ ոգևորության արդյունք էր, իսկ «այդ ոգևորութիւնը ծնած չէր իրական ու աճող գիտակցութենէ մը, այլ, ինչպէս ըսինք, պատահմունքի հետեւանք էր»²: Այդ շարժումը համեմատելով ֆրանսիական հեղափոխության հետ՝ Վ. Շահենին այն կարծիքն էր հայտնում, որ Ֆրանսիայում պատահմունքը չէր, որ գործեց, այլ գիտակցության ոգին և նշում էր Մոնտեսքյոյին, Վոլտերին, ժան ժակ Ռուսոյին և ուրիշների, որոնք իրենց ազատասիրական գաղափարներով կրթել, նախապատրաստել էին ժողովրդի գիտակցությունն ապագա հեղափոխության համար: Հեղինակը, ընդունելով, որ «պատմութիւնն ամբողջ տնտեսական շարժումներու արձանագրութիւն մըն է», նկատում էր, որ մտավոր զարգացման շնորհիվ միայն ժողովուրդը կարող է գիտակցել իր ստրկական վիճակը և պայքարել՝ մահը գերադասելով գերությունից:

«Արաքսը» Հայաստանի ազատագրության ուղիները մատնանշելիս շատ ավելի գերադասելի էր համարում խաղաղ միջոցների կիրառումը, դիվանագիտական ջանքերը, 61-րդ հոդվածի իրագործմանն ուղղված ճիգերը (61-րդ հոդվածը համարում էր Հայկական հարցի իրավաբանական իրավունքը) և զուգահեռաբար ժողովրդի մեջ իր վիճակի և ազատասիրության գիտակցություն արթնացնելը, արտասահմանում հայանպաստ շարժում առաջ բերելը, Հայկական հարցը եվրոպական խորհրդաժողովներում արծարծելը:

Պարբերաթերթը դատապարտում է հեղափոխականների անիշխանական ու ընկերվարական հայտարարությունները և անխոհեմ գործունեությունը, որը իրավունք էր տալիս թուրքերին եվրոպայի աչքում հային անիշխանական ներկայացնել և հակահայ կարծիք ստեղծել, իսկ երկրի ներսում՝ կոտորածներ սանձազերծել: Ժողովուրդն անպատրաստ էր, իսկ «Կարմիր Հնչակը յեղափոխութիւն, կռիւ ու յաղթանակ կը յայտարարէր»՝ միշտ նստած արտասահմանում³: Շաբաթաթերթը մեղադրում էր կուսակցություններին հայկական կոտորածների համար: «Ու՞ր էին այն ատեն աս յեղափոխական ղեկավարներն,- գրում էր Վ. Շահենին,- ինչո՞ւ ժողովուրդի մէջ չի մտան, ժողովուրդի գլուխը չանցան, ինչո՞ւ չզացին անոր մէջ ինքնապաշտպանութեան ոգին ամրացնելու: Ինչո՞ւ եկան արտասահման՝ մեր գլխին յեղափոխական պօսեր ըլլալու, փոխանակ Հայաստան երթալու եւ ինքնապաշտպանութեան զինուոր դառնալու»⁴: «1895-96-ի կոտորածը մեզի համար *մեծ դաս* մըն էր,- շարունակում է իր միտքը հեղինակը:- Ալ վերջապէս որոշ կերպով կը յայտնուէր, թէ թուրքն որոշած է հայ ազգը ջնջել: Կը հասկնայինք, թէ *միայն արիւն թափելով եւրոպան չի միջամտիր* բարեկարգութիւն հաստատելու համար: ... Վերջապէս ռուսական քաղաքականութիւնը կը պարզուէր մեզի

¹ «Արաքս», 1905, թիվ 6, էջ 41:

² Նույն տեղում, էջ 42:

³ Նույն տեղում, 1905, թիվ 7, էջ 49:

⁴ Նույն տեղում, էջ 50:

համար...: Պէտք է, որ մենք այն որոշ եզրակացութեան գայինք, թէ անհրաժեշտ է ազգային գիտակցութիւն տարածելու գործը շարունակել, մասնաւորապէս Մեծ Հայաստանի մէջ եւ առանց ցոյցերու, առանց խլրտունի պէտք էր, որ միջոց ու ոյժ տայինք Հայաստանի ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան պատրաստուելու»¹: Շաբաթաթերթը պահանջում էր «վերջ դնել արտասահմանեան անիմաստ ու սխալ ղեկավարութեան սխտեմին»²:

Վ. Շահենիի այս հայացքները, որ ընդհանուր շատ եզրեր ունեն վերակազմյալ հնչակյանների տեսակետների հետ, նպաստում են, որ հեղինակը հենց այս հոդվածում բարձր գնահատի այդ կուսակցության և նրա օրգան «Նոր կեանք» հանդեսի գործունեությունը, հատկապէս մինչև Ա. Արփիարյանի կուսակցությունից հեռանալը: «Արաքսն» այդ կուսակցության որոշ տեսակետներ ազգային հարցի և ազատագրական պայքարի ձևերի ու միջոցների վերաբերյալ համարում էր ճիշտ և արդարացի: Ինչ վերաբերում է ժամանակին լայնորեն քննարկվող այն երկու խնդիրներին, ըստ որոնց՝ պէտք էր դադարեցնել Մեծ Հայքում հեղափոխական գործունեությունը, քանի որ Ռուսաստանը շուտով գրավելու էր այն, և սահմանափակվել միայն Փոքր Հայքով և հեղափոխական գործունեությունը ղեկավարել միայն թրքահայերով, ապա Վ. Շահենին չի ընդունում առաջին տեսակետը՝ համամիտ լինելով Ա. Արփիարյանի վարած քաղաքականությանը, որը ձգտում էր իր կուսակցության մեջ ներգրավել ավելի շատ թրքահայ գավառացի երիտասարդների:

«Արաքսը» խիստ քննադատության էր ենթարկում արտասահմանի հայ կուսակցությունների գործունեությունը և մեղադրում, որ անհարկի աղմուկներով խանգարում էին Հայաստանի ժողովուրդին ինքնապաշտպանության պատրաստվելու, բուն երկրի ներքին ուժը թերագնահատելու, դրամաշորթության համար, ծաղկում, խարազանում էր նրանց արատները, բռնի դրամ հավաքելը, մարդասպանությունները, խոսքի և գործի անհամապատասխանությունը: Շաբաթաթերթը կոչ էր անում կուսակցությունների մեջ մտած հայրենասեր երիտասարդներին ավելի սերտ կապվել ժողովրդական լայն խավերի հետ:

XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի հայտնի դեպքերից, բազմաթիվ կորուստներից և գործված սխալներից հետո «Արաքսը» եզրակացնում է, թե «պէտք է, որ մեր ազգային գործելակերպը ճշտուի ու նոր ոգիի մէջ դրուի գաղափարակիցներու համերաշխութեամբ»³: Կովկասն էլ համարելով արտասահման՝ Վ. Շահենին, այնուամենայնիվ, տարբերակում է Կովկասի և արտասահմանի գործունեությունը: Անդրկովկասյան հայ գործիչները գնահատվում են իրենց գաղափարայնության և անձնվիրության համար, հատկապէս Արծրունին, Րաֆֆին և Գամառ-Քաթիպան, որոնց ստեղծագործությունը տասնյակ տարիներով առաջ մղեց հայ ժողովրդի վերածնության գործը: Շաբաթաթերթը խորհուրդ էր տալիս օրինակ վերցնել կովկասահայերից, որոնք խաղաղ և աստիճանական մտավոր զարգացում ապրելով՝ հարկ եղած դեպքում կարողացան կազմակերպվել և հակահարված տալ թշնամուն (եկեղեցական կալվածքների գրավման և հայթաթարական ընդհարումների ժամանակ): «Արաքսն» առաջարկում էր բոլոր գաղափարակից ուժերի համերաշխ գործակցություն: Թերթը բազմիցս ընդգծում էր, որ «մեր միակ պարտականութիւն, մեր միակ գործն է պատրաստուիլ ինքնապաշտպանութեան»⁴, իսկ արտասահմանի հայությանը վերապահում էր երկու կարևոր գործ. «Ա. Երկրի մէջ ապրող հայ ժողովուրդին օժանդակել, Բ. Հայը ծանօթացնել օտարին եւ մշակուած յարաբերութիւն մը ստեղծելով օտար դիւանագիտական շրջաններու մէջ՝ օտարէն յոյս մը ակնկալել»⁵: Շաբաթաթերթը կարծում էր, որ այս երկու կետում կուսակցությունները կարող են համերաշխ գործակցել: Ի դեպ, օտար պետություններից օգնություն ակնկա-

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, թիվ 8, էջ 57:

³ Նույն տեղում, թիվ 10, էջ 73:

⁴ Նույն տեղում, 1906, թիվ 11, էջ 82:

⁵ Նույն տեղում:

լելու համար «Արաքսը» իրավացիորեն կարծում է, որ նախ պետք է Արևմտյան Հայաստանում օտարին հրապուրող տնտեսական շահ ստեղծել¹:

«Արաքսի» մշտական աշխատակիցներից Միք. Նաթանյանը ևս իր «Ձրի ազատութիւն» հոդվածում շեշտը դնում է մայր երկրի ժողովրդի ինքնագիտակցության գալու և քաղաքականապես հասունանալու վրա, «որ իր տարրական իրաւունքներու գիտակցութիւնն ունենայ ու զանոնք պահանջել գիտնայ ոչ իբրեւ շնորհ մը, այլ որպէս իրաւունք մը - անբռնաբարելի ու անմերժելի իրաւունք»²: «Հայաստանի փրկութեան ճշմարիտ եւ մեծագոյն յոյսը... Հայաստանի ծոցը ծնած, ապրող, մաքառող ժողովուրդին քովն է», - շարունակում է հեղինակը՝ կարևորելով երկրի հայության նյութական և մտավորական օգնության գործը: Մ. Նաթանյանը ևս քննադատում է արտասահմանյան հայ կուսակցությունների սխալ գործունեությունը:

Ձարգացնելով իր միտքը «մտաւոր յեղափոխութեան» և մայր երկրի ժողովրդին կրթելու մասին՝ Վ. Շահենին իր «Ինչո՞ւ չեն երթար» հոդվածում քննադատում է բարձրագույն կրթութիւն ստացած այն երիտասարդներին, որոնք ունակ են ժողովրդի կրթության գործը իրենց ձեռքն առնելու, սակայն վախենալով հալածանքներից և դժվար ապրուստից՝ հայրենիք չեն գնում, ասպարեզը թողնում են միջնակարգ կրթություն ունեցող մի քանի վարժապետների: Առաջարկում է արտասահմանի միջոցներով երկրում պահել ժողովրդին իրապես կրթելու ունակ երիտասարդների:

Բազմաթիվ առիթներով ևս շաբաթաթերթը նշում է, որ «երկրի հայութիւնը այժմ կուսակցական պրոպագանդայի պետք չունի»³, այլ՝ օգնության, որը խոսքից ավելի է պետք երկրի հայությանը և որը արտասահմանը կարող է և պետք է անի:

«Արաքսը» մեծ քանակությամբ հոդվածներ և թղթակցություններ է տպագրել արևմտահայության քաղաքական կացության և սոցիալ-տնտեսական վիճակի մասին: Շաբաթաթերթն առաջարկում էր «գիտակցօրէն պաշտպանել հայու գոյութիւնը հայ երկրին մէջ, հայու սեփական ոյժերով»⁴: «Վասպուրականի կացութիւնը» հոդվածում անդրադառնալով Արևմտյան Հայաստանում թուրքական կառավարության վարած նոր տնտեսական քաղաքականությանը՝ Վ. Շահենին զգուշացնում է հայերին սպառնացող ահավոր վտանգի մասին. «Ու թիւրք կառավարութիւնը աստիճանաբար ու սխտեմաթիքօրէն կը ջանայ հայութիւնը նուազեցնել, եթէ ոչ բնաջնջել, հետեւեալ միջոցներով Ա. հողերը խլելով հայ երկրագործէն, Բ. արուեստական սով ստեղծելով եւ Գ. արտագաղթը քաջալերելով»⁵: Բնութագրելով օսմանյան կառավարության տնտեսական քաղաքականությունը որպէս նրա հայաջինջ քաղաքականության մեկ մասը՝ շաբաթաթերթն այն անվանում է «անարիւն կոտորած»⁶: «Արաքսը» ցավով է արձագանքում Վասպուրականից ծայր առած արտագաղթի մասին լուրերին: Վ. Շահենին այն վտանգավոր է համարում հայ ազգի գոյության համար և անենամեծ հարվածը ապագա Հայաստանի վերականգնումի հույսին, քանի որ Հայաստանը կմնա առանց հայի:

Քննադատելով արտասահմանյան հայ կուսակցությունների գործունեությունը՝ Վ. Շահենին դեմ չէր նրանց գոյությանը, քանի որ կարծում էր, որ «գաղափարի ու մտածումի միօրինակութիւնն անկարելի է», սակայն «երբ մտածումի տարբերութիւնը կը դադրի ու կուսակցութիւն մը սկզբունքի ու գաղափարի վրայ հիմնուած չէ, ան աստե՛ն կուսակցութեան անունով կազմակերպուած շրջանները կը դառնան դասակարգ մը, որոշ անհատական շահերու ու ճղճիմ փառասիրութեանց դասակարգ, հետեւաբար չարիք մը այն ժողովուրդին մէջ, ուր անոնք կապրին...»⁷: Հեղինակի եզրակացությունն այն է, որ սկզբունքի բացակայությունն է, որ բերում է ուղղամտության պակասին՝ դրան հատուկ բոլոր բացասական երևույթներով:

¹ Նույն տեղում, թիվ 18, էջ 137:

² Նույն տեղում, թիվ 27, էջ 214:

³ Նույն տեղում, թիվ 14, էջ 105:

⁴ Նույն տեղում, թիվ 25, էջ 193:

⁵ Նույն տեղում, թիվ 26, էջ 202:

⁶ Նույն տեղում, թիվ 27, էջ 213:

⁷ Նույն տեղում, 1905, թիվ 4, էջ 25:

Մի ընդհանուր գաղափարի շուրջ համախմբվելու և միանալու կոչ անելով՝ Վ. Շահենին հայ իրականության մեջ կուսակցական բազմաթիվ պառակտումները վերագրում է քաղաքակրթության պակասին: Որքան բարձր է քաղաքակրթության մակարդակը, այնքան ազգի քաղաքական կուսակցությունների թիվը կնվազի և համերաշխությունը կարելի կդառնա: Շաբաթաթերթը ցավով ընդգծում էր, որ, դժբախտաբար, արևմտահայությունը զրկված է «ազատ քաղաքացիութեան իրաւունքէն, անոր խորհուրդները բանտարկուած ու անոր լեզուն կապուած» են¹: Վ. Շահենին առաջարկում էր գաղափարի միության, համերաշխության փորձերը սկսել հենց ազգի ներսում՝ առօրյա հարաբերությունները ազնվացնելով, իրար օգնելով, մխիթարելով և իրար բարձրացնելով: Իսկ «Գաղափարի ազատութիւն» հոդվածում նա կոչ էր անում սովորել հարգել միմյանց գաղափարները, համոզել և համոզվել, իրար մոտենալ և բաժանել «այն ծանր բեռը, որ մեր ուսերուն վրայ կը ծանրանայ» (1905, թիվ 2, էջ 11):

Ազգային քաղաքականության ուղեգիծ մշակելու համար ընդգծելով համերաշխության, համախմբված գործունեության և համազգային համագումար հրավիրելու պետքը՝ «Արաքսը» կարծում էր, որ նման նախաձեռնությունը պետք է սկսվի Անդրկովկասի հայության կողմից, որը մտավորապես ավելի զարգացած, կազմակերպված և հեղափոխական տարր է:

Շաբաթաթերթն առաջին իսկ համարներից մեծ կարևորություն է տվել 1905-1907 թթ. Ռուսաստանում և հատկապես Անդրկովկասում կատարվող իրադարձություններին՝ ընթերցողներին հանգամանորեն ծանոթացնելով արևելահայերի քաղաքական և տնտեսական դրությանը, հայ-թաթարական ընդհարումներին և դրանց ծնող պատճառներին: «Արաքսը» ցարական կառավարությանը մեղադրում է հայ-թաթարական ընդհարումներ հրահրելու մեջ: Ցարական կառավարությունը մեղադրվում է նաև 1890-ական թթ. Օսմանյան կայսրությունում հայկական կոտորածների թողտվության և նույնիսկ դրանք հրահրելու մեջ: Ռուսաստանի ծավալապաշտական նկրտումներին խոչընդոտ էր Օսմանյան կայսրության տարածքում բարեկարգված Հայաստանի գոյությունը: «Ռուսական սահմանադրութիւնն ու հայերը» հոդվածում եկեղեցական գրավված կալվածքների վերադարձը և հայկական դպրոցների բացման թույլտվությունը վերագրվում է ոչ թե ցարի բարի տրամադրությանը կամ ժողովրդասիրությանը, այլ ռուս-ճապոնական պատերազմում կրած պարտությանը, որը սրեց Ռուսաստանի ներքին կացությունը և քաղաքական բարդություններ ստեղծեց²:

«Արաքսի» մշտատև ուշադրության կենտրոնում էին նաև Ռուսաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունները, որոնց նա անդրադառնում է ըստ հարկի: Վ. Շահենին մեծ ոգևորությամբ է ընդունել ռուսական սահմանադրության հռչակման լուրը, հոդվածներ է նվիրել ռուսական հեղափոխությանը, ողջունել է Պետական դումայի բացվելը, քննարկել է այս իրադարձությունների հնարավոր ազդեցությունը հայ ժողովրդի ճակատագրի վրա:

«Արաքսն» ուներ իր սեփական թղթակիցները Ռուսաստանում և Անդրկովկասում, որոնցից ստանում և տպագրում էր երկարաշունչ թղթակցություններ: Շահեկան և հետաքրքրական թղթակցություններ էր ուղարկում Լիոն («Նամակներ Ռուսիայէն» շարքը): 1905-1907 թթ. Կովկասյան իրադարձությունները հանգամանակից լուսաբանելու նպատակով շաբաթաթերթում բացվում են «Կովկասի սիւնակ», «Կովկասեան դէպքեր» խորագրերով բաժինները:

Գաղթօջախի կյանքը լուսաբանող նյութերի շարքում գերակշռում են թղթակցությունները ԱՄՆ-ի տարբեր քաղաքներից: Դրանք հիմնականում ազգային զանազան կազմակերպությունների, կրթական, մշակութային միությունների, կուսակցությունների գործունեությունը ներկայացնող նամակներ են, հոդվածներ և տեղեկություններ: 1906 թ. սեպտեմբերին «Արաքսը» բացում է «Ամերիկահայ գաղութը» բաժինը, որտեղ պարբերաբար պետք է հրատարակվեին տեղական թղթակիցների

¹ Նույն տեղում, 1906, թիվ 17, էջ 130:

² Նույն տեղում, 1905, թիվ 4, էջ 27:

պատրաստած պատմական և վիճակագրական նյութերը՝ նպատակ ունենալով ճշգրիտ տեղեկություններ տալ ամերիկահայերի մասին և նյութ մատակարարել ապագա պատմաբանին: Առաջինը տպագրվում է Հակոբ Գասապյանի «Ուստրի հայ գաղութը» պատմական ակնարկը (1906, թիվ 46, էջ 362-363 և այլ համարներ):

Մեծ քանակությամբ ընդարձակածավալ թղթակցություններ էին տպագրվում նաև Արևմտյան Հայաստանից, Պարսկաստանից, Եգիպտոսից, Ռուսաստանից և այլ գաղթօջախներից:

Ինչպես նշվեց, «Արաքսը»-ի գործունեությունը խափանվեց նյութական դժվարությունների պատճառով և, չնայած իր կարճ կյանքին, իր ուրույն տեղը գրավեց XX դարի առաջին տասնամյակի ամերիկահայ պարբերականների շարքում՝ անասան պահպանելով իր ազգային ուղղվածությունը և անպտուղ բանավեճերի մեջ չմտնելով հակառակորդ և անհամակիր պարբերականների հետ:

Емма Степанян, Американско-армянский журнал “Аракс” (1905-1907гг.).- Издаваемый под редакцией общественно-политического деятеля, журналиста, историка, востоковеда, профессора Ованнеса Акопяна (Вард Шаген) журнал “Аракс” (1905-1907 гг.) был одним из тех американско-армянских периодических изданий начала XX века, который стремился непредвзято, с беспартийных позиций комментировать современные события. Журнал освещает как жизнь матери-родины, так и жизнь армянских колоний, в частности американско-армянской.

“Аракс” имел свой особенный подход к решению Армянского вопроса., отдавая приоритет использованию мирных средств на пути освобождения Армении. Имея очевидную идеологическую схожесть с арменаканами и реорганизованными гнчакянами, редактор журнала, тем не менее, со свойственной историку объективностью оценивал исторические, политические события и деятельность армянских партий.

За короткий период существования “Аракс” постоянно придерживался своей национальной и патриотической направленности и занял свое особое место в истории американско-армянской печати.

Stepanyan Emma, American armenian periodical “Araks” /1905-1907/.-One of Armenian periodicals in America was ‘Araks’ which was edited by famous Armenian political figure, journalist, historian and orientalist Hovhanes Hakopyan /Vard Shaheni/ at the beginning of 20th c. /1905-1907/. It was one of American periodicals which interpreted the events that took place in the motherland and in American colony and contributed to the development of the refugees’ mental and moral life.

The main theme that ‘Araks’ took up was the Armenian question and the search for the peaceful ways of its solution.